

Детермінологізація лексики в художньому тексті (на матеріалі творів Ліни Костенко)

М. В. Пігур

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
Corresponding author. E-mail: pigur.muroslava@gmail.com

Paper received 28.01.20; Accepted for publication 13.02.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-217VIII65-14>

Анотація. У статті проаналізовано погляди українських науковців на процес детермінологізації, а також розглянуто семантико-стилістичні трансформації термінологічної лексики в художніх текстах Ліни Костенко. Уточнено сутність поняття «детермінологізація», підкреслено, що це, насамперед, екстралінгвістичний процес, який зумовлений змістовими, синтагматичними та семантико-стилістичними чинниками. Акцентовано увагу на тому, що у художніх текстах Ліни Костенко використано термінологічну лексику не лише в переносному, а й у прямому значенні, але у відповідних контекстах і з накладанням необхідних сем у вихідну одиницю.

Ключові слова: детермінологізація, художній текст, художні засоби, трансформація, контекст.

Вступ. Сьогодні маємо принципово нову філософію пізнання природи художнього тексту. Спостереження за розумінням логіки внутрішньої організації художнього тексту, за психолінгвальними чинниками його впливу на читача, закономірностями рецепції та інтерпретації зобов'язують лінгвістів-дослідників художнього тексту шукати нові підходи до його аналізу.

Короткий огляд літератури з теми. Окрім загальнотекстових проблем, науковці широко торкаються окремих аспектів тексту творів багатьох письменників як класиків, так і сучасних майстрів художнього слова. Детально досліджено мову І. Вишенського, Марка Вовчка, Ольги Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Стефаника та інших класиків літератури.

На сучасному етапі, наприклад, мову І. Багряного досліджує Н. Сологуб, Івана Драча – С. Гречанюк, Л. Масенко, Ліни Костенко – Л. Ставицька, Н. Грицик. Предметом дослідження у цій статті якраз стала мова творів Ліни Костенко з погляду функціонування в них термінологічної лексики.

Мета. Розглянути механізми зміни семантико-стилістичного статусу термінів (детермінологізації) у поетичних текстах Ліни Костенко.

Результати і їх обговорення. За твердженнями дослідників Л. Шевченко і Л. Томіленко «розвиток семантичної структури слова, поява у нього нової комунікативної якості зумовлені не лише екстралінгвістичними (денотативними або психологічними), а й інтерлінгвістичними чинниками, зокрема синтагматичними зв'язками слів» [1, с. 76]. Саме такими причинами пояснюємо один із продуктивних трансформаційних процесів у мові – детермінологізацію лексичних одиниць. В українському мовознавстві питання малодосліджене, окремі аспекти цього процесу вивчали О. Муромцева, Т. Панько, Г. Мацюк, О. Стишов, проте комплексне дослідження міграції термінологічних найменувань до текстів інших стилів (ненаукового) потребує досконалого вивчення.

Згідно з енциклопедією «Українська мова» детермінологізація – це насамперед «соціально мотивоване явище міграції термінів за межі своїх терміносистем. Спостерігається: а) при функціонуванні номінативних одиниць (термінів); б) при асиміляції термінів загальноживаною лексикою» [2, с. 130].

Дослідження Н. Непийвода, розглядаючи зазначену

проблему, зазначає: «Термінологічна лексика, обслуговуючи певні вузькі галузі науки, все ширше входить у склад загальноживаної лексики, набуваючи нових значень і поповнюючи традиційні синонімічні ряди» [3, с. 5]. Окреслюючи поняття «термін», усі дослідники наголошують на понятійності цієї лексеми і її дефініцію. Такі параметри терміна в художньому мовленні в певній мірі трансформуються. Відмінність між науковими поняттями (лежить в основі терміна) і ненауковими полягає в різному ступені узагальнення. Тому на рівні розуміння і сприймання художнього тексту, констатуємо, що в цьому випадку терміни можуть використовуватись і в прямому, і в переносному значеннях. Науковець О. Муромцева пропонує вважати детермінологізованим той термін, що функціонує поза межами системи в переносному значенні. Не можемо погодитись із таким трактуванням, оскільки Т. Панько зауважує, що детермінологізованим може бути термін і в прямому значенні, тобто «відбувається спрощення компонентного складу термінологічного складу лексеми» [2, с. 130]. Інакше кажучи, детермінологізована лексема втрачає певні сем і набуває нових. У цьому випадку говорять про семантичну детермінологізацію у вузькому сенсі (часткова).

На нашу думку, поділ детермінологізації на повну і часткову недоречний, оскільки цей процес є лінійним: термін виходить із відповідної терміносистеми і використовується в неспеціальному тексті з метою функціонально-стилістичного маркування лексеми. Естетично сприймаючи художній текст, реципієнт інтуїтивно, інтелектуально розуміє художню функцію того чи іншого детермінологізованого слова.

У мові художніх текстів детермінологізована лексика трансформується у плані емоційно-експресивного забарвлення, розвитку нового метафоричного значення, додавання нових сем, а також нового функціонально-асоціативного використання. Результатом взаємодії засобів художньої мови та наукової лексики стає так звана експресивна детермінологізація. Це пов'язано з метафоричним переосмисленням спеціальних слів, тобто додавання специфічних сем до нейтрального терміна. Наприклад, медичний термін *кардіограма* (графічне зображення роботи серця у тексті Ліни Костенко отримує нову метафоричну семантику – *електрична іскра (блискавка)*): «Краплини перші вдарили

об шибку/Кардіограма блиснула крива» [4, с. 257]. Медичний термін «сухожилля» використовує авторка для зображення гілля саду; «Скриплять садів напнуті сухожилля./Деся грає ніч на скрипці самоти» [5, с. 45]. Отже, можемо констатувати, що термін у таких випадках втрачає свою нейтральність і вступає в мову художнього тексту як самостійний елемент.

Індивідуальний авторський стиль, ідейно-естетична спрямованість тексту є вирішальними чинниками, які сприяють функціонуванню в художньому мовленні спеціальної термінологічної лексики. Всі використовані терміни будь-яких галузей Ліною Костенко можна розглядати як єдиний стилістичний комплекс, що продукується не лише на основі властивостей термінів, а й інтерпретацією самого автора: «Сліпучий магній снігових пустель./хребтів баских затягнуті попруги» [4, с. 107]. «І все на світі треба пережити./І кожен фініш – це, по суті, старт» [6, с. 13]. Аналізуючи такі приклади, стверджуємо, що використання термінологічної лексики у художньому тексті переводить її в арсенал художніх засобів.

Ліна Костенко цей прийом використовує в текстах достатньо активно. Терміни в автора створюють різні художні засоби: порівняння, метафори, епітети, підсилюють естетичну виразність художнього тексту: «А ліс, як дрейфуюча ихуна./скрипів у льоди закутий» [4, с. 92], «І чорний викид сірководню з отруєних століттям души» [4, с. 106], «Високовольтна лінія Голгоф» [4, с. 104].

Входячи у систему загальноживаної лексики, понятійні системні зв'язки терміна замінують ті, які позиціонують його у сфері слів, що називають загальновідомі поняття – предмети чи явища: «Час пролітає з реактивним свистом» [4, с. 9], «Чорнілі кровь округлені трапеції» [4, с. 148]. В таких контекстах читач зіставляє термін не з науковим поняттям, а з конкретним предметом, явищем чи особою. Цілком очевидно, що терміни з будь-якої галузі знань, потрапляючи в художній текст, отримують нові інтерпретаційні ознаки завдяки спрощенню одних сем і отриманню інших.

Термінологічна лексика, використовувана Ліною Костенко, найширше сприяє створенню метафоричних художніх засобів. Прийом метафоризації стає вдалим засобом характеристики художнього образу, щоб передати його відчуття, переживання, психологічний стан: «Красива жінка – істина відносна» [6, с. 147], «тут за щитом смарагдових лісів, моїх жар-птиць блакитні космодроми» [4, с. 227], «Час, великий диригент, перегортає ноти на пюпітрі» [4, с. 231], «І молодик над смужкою лісів поставить позолочений апостроф» [4, с. 227], «В салоні пансіонату/зловили «Анассіонату»,/порпалися в ефірі, ...» [6, с. 399].

Широко в текстах Ліни Костенко презентовано детермінологічну лексику, яка виконує роль епітетів: *анемічна дама*, «І тільки одна ... між цих болящих звучить дисонансом», *дебелі дебїли*, «Сміється на найвищому регістрі» «Постійні струси, постійні стреси, «Така вона стомлена, *анемічна, гіпнопато-гіпнопотична*./... обличчя в стані *анабіозу*» та інші [6, с. 399-400].

Опрацьований нами матеріал, дає підстави стверджувати, що Ліна Костенко використовує терміноло-

гію практично з усіх галузей знань, які в художніх текстах створюють різноманітні тропи.

Отже, ці лексеми можна згрупувати за галузями знань:

1. Медична термінологічна лексика: *анемічна дама, флегматики, нервова система, моціони, неврастенія, неврози, нерви, анабіоз, серце, легені, кардіограма, сухожилля, алергія* та інші: «Сивий професор втупився в одну точку./*Анемічна дама* нудьгувала в куточку».

2. Музична: «*Анассіоната*», *джаз, найвищий регістр, оркестр, дисонанс, диригент, симфонія, бандура, скрипка, вальс, соліст*: «Деся грає ніч на *скрипці самоти*./ *І виє вовк, ночей моїх соліст*».

3. Фізична культура і спорт: *фініш, старт, дистанція, велотрек, трамплін, рекорд, бігова доріжка, доміно*: «*Погрійся тут моя нічна мано, аж поки ранок в чорне доміно/зіграє з нами*».

4. Фізика, астрономія та космос: *орбіта, всесвіт, планета, сузір'я, метеор, космос, Сатурн, космічний цирк, атом, нейтрон, траєкторія, магма, вольтова дуга, альфа-часточки, зоря, місяць*: «І чорно попередить вас дозвольте./якщо мене ви зігнете в *дугу*,/то ця дуга, напевно буде *вольтова*».

5. Використано математичну, філологічну, біологічну детермінну лексику: *трапеція, радіус, конус, площина, теорема, склади, апостроф, озон, черешня, лелека, ікебана, нектар, синтез, береза*: «Осінній день *березами* почавсь...».

6. Детермінологізовані лексеми на позначення понять з мистецтва, живопису, архітектури, театральності життя: *драма, бутафорський плід, декорація гримаса, грим, шоу, завіса, лаштунки, гама, пензель, картина, вітражі, архітектура, гравюра, фреска* тощо: «*Над вітражами* карколомних *трас*/я тільки жінка з крилами *Ікара*».

Зазначимо, що найбільша кількість детермінологізованої лексики у текстах Ліни Костенко становлять іменники, оскільки номінація є носієм найбільш важливих змістів у пізнанні дійсності. Другими у кількісному відношенні є детермінологізовані прикметники, які створюють цікаві тропи – епітети, метафори, порівняння.

Висновки. Отже, мова текстів Ліни Костенко є особливим спектром реального функціонування термінів, які стали засобом вираження особливостей індивідуально-авторського стилю. Детермінологізація є надзвичайно продуктивною і у сенсі збагачення словникового запасу української мови новими значеннєво-номінативними ресурсами. Цей шлях в першу чергу відбувається завдяки мові художніх текстів великих майстрів слова. Використання детермінологізованої лексики в художній мові надає нового звучання авторському тексту. Використання таких слів є водночас і продуктивним і складним.

Якщо терміни вживаються в спеціальних сферах спілкування, то на сучасному етапі в художньому тексті відбувається переосмислення терміна у художньо-мистецьку площину, де народжуються смислові інновації, зумовлені насамперед контекстом використання. Якщо в науково-галузевій літературі терміни виконують номінативну функцію, то в художньому – номінативно-естетичну, тобто іде мова про використання

найрізноманітніших художньо-стилістичних можливостей детермінологізованих слів.

Спостереження над мовою текстів Ліни Костенко дає підстави стверджувати, що термін, як і будь яке

інше слово, залежно від контексту може створювати художній троп і вживання термінологічної лексики в художньому мовленні розширює сфери її вживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко Л. Л., Томіленко Л. М. Мотиваційні основи та базові моделі семантичного процесу термінологізації (на матеріалі словника української мови в 20-ти томах) // Мовознавство. 2010. № 1. С. 76-85.
2. Українська мова. Енциклопедія/Ред. колегія: В. М. Русанівський (співголова) та інші. Київ: вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 130.
3. Непийвода Н. Ф. Детермінологізація як результат взаємодії та термінологічної лексики: Дис... канд. філолог. наук: 10.02.02. Київ, 1983. 167 с.
4. Костенко Л. В. Річка Геракліта. Київ: Либідь, 2011. 336 с.
5. Костенко Л. В. Триста поезій. Вибране. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. 416 с.
6. Костенко Ліна. Вибране. Київ: Видавництво художньої літератури «Діпро», 1989. 551 с.

REFERENCES

1. Shevchenko L. L., Tomilenko L. M. Motyvatsiyni osnovy ta bazovi modeli semantychnoho protsesu terminolohizatsiyi (na materialy slovnyka ukrayins'koyi movy v 20-ty tomakh) // Movoznavstvo. 2010. № 1. P. 76-85.
2. Ukrayins'ka mova. Entsyklopediya/Red. kolehiya: V. M. Rusaniv's'kyu (spivholova) ta inshi. Kiev: Publ. «Ukrayins'ka entsyklopediya» im. M. P. Bazhana, 2000. P. 130.
3. Nepyuvoda N. F. Determinolohizatsiya yak rezul'tat vzayemodiyi ta terminolohichnoyi leksyky: Dys... kand. filoloh. nauk: 10.02.02. Kiev, 1983. 167 p.
4. Kostenko L. V. Richka Heraklita. Kiev: Lybid', 2011. 336 p.
5. Kostenko L. V. Trysta poeziy. Vybrane. Kiev: Publ. A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2014. 416 p.
6. Kostenko Lina. Vybrane. Kiev: Publ. «Dipro», 1989. 551 p.

Determinologization of vocabulary in artistic text (based on works by Lina Kostenko)

M. V. Pigur

Annotation. Views of Ukrainian scientists on the process of determination and semantic-stylistic transformations of the term lecture in the the Lina Kostenkos' artistic texts are analyzed in the article. The essence «determination» is specified, moreover, is keeping an eye out that this is, first and foremost, an extralinguistic process, which is caused by substantive, syntagmatic and semantic-stylistic factors. Attention is drawn to the fact that in the Lina Kostenkos' artistic texts the terminological vocabulary is used not only in the hyphen, but also in the direct meaning, but in the relevant contexts and with the imposition of the necessary sem into the initial unit.

Keywords: *determination, artistic text, artistic means, transformation, context.*